František Machovec

Příspěvek ku zobrazování křivek intensitních pravoúhlé a kosoúhlé plochy šroubové

Časopis pro pěstování mathematiky a fysiky, Vol. 13 (1884), No. 2, 111--117

Persistent URL: http://dml.cz/dmlcz/123168

Příspěvek ku zobrazování křivek intensitních pravoúhlé a kosoúhlé plochy šroubové.

Sepsal **F. Machovec.**

Jak známo, odchylují se roviny tečné plochy v jednotlivých bodech její jedné křivky intensitní o určitý stálý úhel od jistého směru S*).

Je-li plocha ta plochou mimosměrek, prochází každá její rovina tečná povrchovou přímkou, na které jest bod dotyku. Jmenujeme-li bod tento c, rovinu tečnou plochy v tomto bodě **C**, bod centrálný na přímce povrchové ku c příslušné o a rovinu centralnou **O**, jmenujeme-li dále parametr oné přímky k, tu jak známo platí rovnice

$$oc = k \,.\, tang\, \widehat{\mathbf{OC}} \quad \text{čili} \quad \varrho = k\, tang\, \varphi.$$

Na základě této rovnice lze zobrazovati body křivek intensitních libovolné plochy mimosměrek. K tomu cíli nutno jen pro každou přímku povrchovou vyhledati bod centrálný čili zobraziti křivku strikční té plochy, vyšetřiti pro každou přímku povrchovou parametr k a určiti odchylku roviny tečné, která se směrem S určitý úhel svírá, od příslušné roviny centrálné, načež z vytčené rovnice vyplývá ϱ, jakožto vzdálenosť bodu křivky intensitní, který jest na určité přímce povrchové od příslušného bodu centrálného.

Při pravoúhlé i kosoúhlé ploše šroubové jsou jich osy křivkami strikčními a parametr k má pro všecky přímky povrchové hodnotu stejnou $= \frac{v}{2\pi}$, značí-li v výšku jednoho závitu.

a) Křivky intensitní pravoúhlé plochy šroubové (P).

1. *Křivka intensity* 0. — Roviny tečné plochy **P** v bodech této křivky jsou $\parallel S$. Abychom odchylky φ rovin určených jednotlivými přímkami plochy **P** a $\parallel$ se směrem S od příslušných rovin centrálných snadno ustanovili, počínejme si takto:

Mějme na mysli nejprvé jednu z těch přímek povrchových plochy **P**, které jsou v rovině určené osou O plochy **P** a směrem

*) Při osvětlení rovnoběžném.

S. Jmenujme přímku tu A. Rovinu (A, O) zvolme za průmětnu druhou a rovinu na ní kolmou, obsahující přímku A za průmětnu první. Pro tuto přímku jest $\varphi = 0$ a tedy i $\varrho = 0$. Každou jinou přímku povrchovou P procházejí dvě roviny: rovina $\parallel S$ a rovina centrálná obsahující osu O. První jest určena přímkou P a přímkou $S' \parallel S$, procházející bodem (P, O), t. j. bodem centrálným. Mysleme si nyní přímky P a S' i s vytčenými rovinami převedené šroubovitým pohybem do takové polohy, že P sjednotí se s A a že rovina centrálná příslušná ku S splyne s rovinou centralnou, příslušnou ku A (s II. prům.)

Přímka S' dostane se tím do takové polohy (S'), že její první obraz $(S')_1$ jest s P_1 souměrně položen naproti A_{12} (obr. 2.). Zvolíme-li rovinu průmětnou třetí $\perp$ na A, svírá třetí obraz přímky (S') s třetím obrazem osy O úhel rovný odchylce φ. Je-li potom $o_3 s_3 = k$, jest $s_3 b_3 = k \, tang \, \varphi = \varrho$ a jest jen délku tuto přenésti na P_1 od o_1 v náležitém směru, abychom obdrželi c_1, jakožto bod prvního obrazu křivky intensity 0 $(J^{(o)})$.

Jest patrno, že všecky přímky (S') tvoří plochu kuželovou otáčení $\mathbf{S}$, jejíž osou jest přímka O a jejímž středem jest bod o. Sestrojíme-li tedy třetí obrazy jednotlivých její povrchových přímek a učiníme-li čáru $K_3 \perp O_3$ ve vzdálenosti k od o_3, udávají úseky na této kolmici, obsažené mezi O_3 a třetími obrazy oněch povrchových přímek, délky ϱ, které jest jen přenésti na příslušné P_1, abychom dostali obrazy bodů křivky $J_1^{(o)}$.

Budiž hned podotčeno, že K_3 lze pokládati za třetí obraz kružnice K plochy $\mathbf{S}$.

Z provedené konstrukce však vyplývá, že

$$\varrho = s_3 b_3 = o_1 b_1'' = o_1 c_1,$$

a z toho zase, že

$$\triangle o_1 c_1 d_1 \cong \triangle o_1 b_1'' b_1',$$

tudíž jest

$$\sphericalangle d_1 c_1 o_1 = 90^\circ,$$

t. j.: Všecky body c_1 jsou na kružnici, jejímž průměrem jest $o_1 d_1 = k \,.\, tang \, \alpha$, značí-li α úhel, o který se směr paprsků odchyluje od osy O. *Prvním obrazem křivky intensity* 0 *jest tudíž pro vytčenou polohu první roviny průmětné kružnice.*

2. *Křivka libovolné intensity* ε $(J^{(\varepsilon)})$. Body její obdržíme, jakožto body dotyčné rovin tečných, které se o úhel ε odchylují

od S. Myslíme-li si každou takovou rovinu zároveň s P a příslušnou rovinou centralnou jako prvé šroubovitým pohybem převedenou do nové, dříve vytčené polohy, procházejí všecky ty nové polohy rovin přímkou A a svírají s příslušnými ku P přímkami povrchovými plochy kuželové **S** úhly ε a úhly, které sevřeny jsou těmito novými polohami rovin tečných a rovinou centralnou, příslušnou ku přímce A, t. j. úhly φ, jeví se ve třetím obraze, jakožto úhly sevřené třetími obrazy třetích stop těch rovin s O_3 (obr. 2.).

Abychom tedy obdrželi průvodiče ϱ, příslušné k bodům křivky $(J^{(\varepsilon)})$, dostačí, mysliti si dle přímky A roviny, které svírají s přímkami povrchovými plochy **S** úhly ε a vyhledati třetí obrazy jich třetích stop. Tyto třetí obrazy obdržíme však snadno takto: Bod b, v němž přímka (S') plochy **S** protíná kružnici K, pokládejme za střed plochy kulové takového poloměru, aby roviny tečné té plochy kulové, procházející bodem o, svíraly s (S') úhly ε. Třetí obraz té plochy kulové má za konturu kružnici M_3, jejíž poloměr roven jest poloměru té plochy kulové a jejímž středem jest b_3. Tečny z o_3 na M_3 sestrojené jsou žádanými třetími obrazy třetích stop a $\measuredangle\, e_1 o_3 s_3$ roveň jest tudíž φ a $s_3 e_1 = \varrho$, tak že učiníme-li $o_1 f_1 = s_3 e_1$, obdržíme v f_1 obraz jednoho bodu křivky $J_1^{(\varepsilon)}$. Tak se to provede pro každou jinou přímku povrchovou P.

Z této konstrukce lze snadno odvoditi jiné.

I. Jest patrno, že lze vystačiti s jedinou kružnicí M_3 pro určitou křivku $J^{(\varepsilon)}$ a sice kružnicí téhož poloměru jako M_3, opsanou z o_3. Jak se potom celá konstrukce změní snadno lze poznati.

II. Snadno jest odvoditi také tuto konstrukci křivky $J_1^{(\varepsilon)}$: Bod na libovolné přímce P_1 obdržíme, opíšíce z bodu c_1, v němž P_1 protíná $J_1^{(o)}$, kružnici shodnou s M_3, v o_1 vztyčíce na P_1 kolmici a učiníce ji rovnou k, načež se z konce této kolmice sestrojí tečny na onu kružnici. Ty protínají P_1 v bodech křivky $J_1^{(\varepsilon)}$.

Zobrazení tečny křivky $J_1^{(\varepsilon)}$ *v jejím libovolném bodě* f_1. — Konstruktivným čarám směřujícím ku zobrazení f_1 lze přiložiti tento význam:

$H_1 \equiv K_3$ pokládejme za první obraz orth. průmětu přímky H, jejímž stopníkem jest (h_1). Přímka H jest osou plochy válcové, na níž jsou kružnice N, mající své první obrazy v $N_1 \equiv M_3$. Tato plocha válcová jest s přímkou O a průmětnou první řídícím útvarem plochy mimosměrek, která protíná rovinu promítající přímky H ve křivce Z, jejíž body mají své první obrazy v e_1. Křivka průmětny třetí, shodná s křivkou Z, jest meridianem plochy otáčení, jejíž osou jest přímka O. Rovina určena přímkou H a přímkou A protíná promítající plochu válcovou kružnice K v ellipse a ellipsa s ní naproti druhé průmětně souměrně položená jest s přímkou O a průmětnou první řídícím útvarem plochy mimosměrek $\mathbf{V}$, která má s onou plochou otáčení společnou křivku, jejímž prvním obrazem jest $J_1^{(\varepsilon)}$. Z toho vychází na jevo tato konstrukce tečny: g_1 $(g_1) \| h_1$ (h_1), i jest potom o_1 (g_1) stopnicí hyperb. paraboloidu, který se dotýká plochy $\mathbf{V}$ a (e_1) stopníkem tečny křivky Z v bodě e. Učiníme-li dále f_1 $(f_1) \equiv e_1$ (e_1) a $(f_1) v_1 \perp f_1 o_1$, jest tato kolmice stopnicí roviny tečné oné plochy otáčení v bodě f; je-li dále f_1 $(f_1) \perp o_1 f_1$ a $[f_1] v_1 \| P_1$, jest $[f_1]$ v_1 stopnicí roviny tečné plochy $\mathbf{V}$ v bodě f_1. Tudiž jest $f_1 v_1$ obrazem žádané tečny.*)

b) **Křivky intensitní kosoúhlé plochy šroubové (P).**

1. *Křivka intensity* 0 $(J^{(o)})$. — Za rovinu průmětnou druhou zvolme rovinu určenou osou O plochy $\mathbf{P}$ a směrem S. Jednu ze přímek povrchových, která jest v té rovině, označme A a bod jí a ose O společný o. Průmětna první nechť prochází tímto bodem a jest na O kolma. (Obr. 3.).

Provedeme-li s každou přímkou povrchovou (P) plochy $\mathbf{P}$ i s rovinou centralnou jí příslušnou a rovinou (P, S') totéž co ve případě *a*), splynou nové polohy přímek P s přímkou A a přímky (S') budou přímkami povrchovými plochy kuželové $\mathbf{S}$, jejíž osou jest přímka O a středem bod o. Zvolíme-li třetí průmětnu $\mathbf{R}_0 \perp A$. jeví se ve třetím obraze úhly φ, jakožto úhly sevřené čarami O_3 a (S_3').**) — Učiníme-li $o_3 s_3 = k \sin \beta$,

*) Viz můj spis: Zobrazování tečen a středů křivosti křivek.

**) V obraze 3. jest třetí průmětna $\mathbf{R}$ sdružena s první.

kdež $\beta = \widehat{PO}$ a dále $E_3 \perp O_3$, jest $s_3 b_3 = \varrho \sin \beta$ a učiníme-li $o_1 c_1 = s_3 b_3$, jest tečka c_1 obrazem bodu křivky $J^{(o)}$. — Táž konstrukce provede se pro každou jinou přímku P a jest patrno, že se liší od konstrukce v *a*) provedené jen tím, že třetím obrazem kružnice K jest ellipsa. —

Zajímavá vlastnosť křivky $J_1^{(o)}$ vychází na jevo z této úvahy:

Čáru E_3 lze pokládati za obraz třetího průmětu jisté kuželosečky plochy **S**. Druhý její obraz jest v čáře $E_2 \perp \mathbf{R}_2$ a první její obraz a tudíž křivka sama jest ellipsou, parabolou neb hyperbolou podle toho, je-li $\widehat{AO} > \widehat{SO}$, $\widehat{AO} = \widehat{SO}$, $\widehat{AO} < \widehat{SO}$. — Z provedených konstrukcí, směřujících k sestrojení $J_1^{(o)}$, vyplývá však, že $o_1 c_1 = s_3 b_3 = o_1 b_1''$, při čemž $b_1' b_1'' \perp o_1 b_1''$ a poněvadž o_1 jest ohniskem křivky E_1, jest zřejmý tento zákon výtvarný křivky $J_1^{(o)}$.

Jest dána křivka stupně druhého (E_1). *Na průvodič každého jejího bodu* (b_1') *nanesena jest od ohniska vzdálenosť onoho bodu od hlavní osy. Krajní body těch délek jsou na křivce* $J_1^{(o)}$.

Při pravoúhlé ploše šroubové jest E_1 kružnicí středu o_1 a týž zákon výtvarný poskytne v tomto případě za $J_1^{(o)}$ kružnici.

Ze zákona výtvarného křivky $J_1^{(o)}$, právě vytčeného, lze odvoditi jiné konstrukce jejího obrazu, které jsou obsaženy v de la Gournerie-ově „Traité de géométrie descriptive“ a v Burmestrově „Theorie und Darstellung der Beleuchtung gesetzmässig gestalteter Flächen.“

Jest totiž patrno, že ku zobrazení křivky $J_1^{(o)}$ není potřebí zobraziti křivku E_1, nýbrž že dostačí, je-li tato křivka náležitě určena. Volme za určovací částky křivky té ohnisko (o_1), parametr $= 2 o_1 a_1$ a přímku řídící R (obr. 4, ukazovatelé 1 jsou v něm vynechány). Vytkneme-li ohniskem O libovolný paprsek om, tu jde patrně o to, ustanoviti vzdálenosť průsečníku toho paprsku s E_1 od hlavní osy této křivky, t. j. od or. Opíšeme-li z o_1 dvě kružnice D a C, z nichž jedna má poloměr rovný poloparametru kuželosečky a druhá se R dotýká a určíme-li $mn = ro$, jest přímka on geometrickým místem bodů, pro něž poměr $om : mn = e =$ numerické výstřednosti křivky E_1. Z toho však jde, že $r'p$ jest žádanou vzdáleností, kterou přenésti jest na om, abychom dostali bod c náležející křivce $J_1^{(o)}$. Z provedené konstrukce však vyplývá, že jest $rm \#\, on$ a $ob'' \#\, r'p$, tak že celá konstrukce redukuje se na tuto: *Bod m spojiti jest s r a délku ob'' přenésti na om.* Konstrukce tato obsažena jest v deskriptivní geometrii de la Gournerie-ově, jen že jest tam počato kružnicí L.

Z této konstrukce vychází na jevo jiná těmito úvahami:

Přímka ac protíná kružnici C v bodě u, který určuje s bodem o přímku ou. Jest zřejmo, že $\triangle aou \cong \triangle mor$ a tudíž i $\triangle aco \cong \triangle ob''m$, z čehož vyplývá, že $oc \perp ou$ a tudíž jest patrna tato konstrukce křivky $J_1^{(o)}$: *Bodem a vytčen budiž libovolný paprsek; bod u společný tomuto paprsku a kružnici C určuje s bodem o přímku, kolmice na tuto přímku v o vztyčená má s oním paprskem společný bod, který náleží křivce* $J_1^{(o)}$. Konstrukce tato obsažena jest v obou dříve vytčených dílech.

Je-li křivka E_1 parabolou, splynou v jednu kružnice C a D (obr. 5.) a přímka au prochází bodem y, v němž osa paraboly protíná kružnici L. Učiníme-li $\triangle ax \parallel ro$, jest $\triangle acx \sim \triangle cyo$ a tudíž $xc = xa$, z čehož vyplývá tento zákon výtvarný křivky $J_1^{(o)}$ v tomto zvláštním případě: *Jsou dány dvě přímky na sobě kolmé; libovolný bod jedné z nich* (o_1) *jest středem svazku paprsků, jichž průsečníky s druhou vytčenou přímkou jsou středy kružnic procházejících bodem daným přímkám společným. Body společné každé té kružnice s paprskem jí příslušným jsou na křivce* $J_1^{(o)}$. — Křivka $J_1^{(o)}$ jmenuje se v tomto zvláštním případě strofoidou.

Zobrazení tečny křivky $J_1^{(o)}$ *v libovolném jejím bodě.* — Z každého zákona výtvarného, jež právě byly vytčeny, lze odvoditi konstrukci tečny. Volím k tomu cíli odvození křivky $J_1^{(o)}$ z E_1. (Obr. 3.).

Pokládejme E_1 za obraz jakékoliv křivky prostorové E. Tečna její v bodě b' mějž stopník v (b'_1). Z každého bodu b' křivky E sestrojena jest kolmice na rovinu, která procházejíc přímkou $o_1 a_1$, jest kolma na první průmětně. Paty b'' těch kolmic jsou na jisté křivce, která jest meridianem plochy otáčení, jejíž osou jest přímka O.

Tato plocha má s plochou mimosměrek určenou křivkou E, přímkou O a průmětnou první společnou křivku, jejímž prvním obrazem jest $J_1^{(o)}$. Učiníme-li $c_1(c_1) \parallel b'_1(b'_1)$ a $(c_1)t_1 \parallel P_1$, obdržíme stopnici roviny oné tečné plochy mimosměrek v bodě c a učiníme-li dále $o_1[c_1] = o_1(b'_1)$ a $[c_1]t_1 \perp P_1$, jest $[c_1]t_1$ stopnicí roviny tečné oné plochy otáčení a tudíž jest $c_1 t_1$ obrazem žádané tečny.

Při strofoidě dostačí učiniti (obr. 5.) $cd \perp oc$, $de \parallel cd$, načež jest ec tečnou strofoidy v bodě c.

Křivka libovolné intensity ε $(J^{(\varepsilon)})$. — Celý výklad zůstane jako u křivky $J^{(\varepsilon)}$ v a), jen že kružnice M_3 má své středy na ellipse K_3 a délky $\varrho \sin \beta$ měří se na přímé čáře E_3. 1 tečna křivky $J_1^{(\varepsilon)}$ zobrazí se na základě těchže úvah jako v a), jen že místo plochy válcové, jejímž tvořícím útvarem byly v a) kružnice N, nastoupí plocha posouvání, jejíž řídící křivkou jest libovolná křivka prostorová H, která má svůj orthogonalný průmět první zobrazený v $H_1 \equiv K_3$. Stopník každé tečny křivky H nejlépe zvoliti jest na O_3. Ostatní změny souvisí úzce se změnou touto a jsou patrny z obrazce 3., kdež celá tato konstrukce jest provedena a kdež užito jest téhož označení jako v a) *).

O Queteletově focale kruhového válce.

Napsal **Václ. Tluchoř.**

Dány jsou dvě přímky OX a OY na sobě kolmé a na přímce OX bod S ve vzdálenosti $a = 1$ od bodu O. Vytkneme-li bodem S libovolný paprsek SQ a učiníme-li $QP = P'Q = OQ$ (obr. 6.) jsou body P a P' na křivce, která slove strofoida.

Rovnice její v soustavě XOY jest

$$x^2(x+1) + y^2(x-1) = 0.$$

Z této rovnice vyplývá, že přímka $AA' \parallel OY$ ve vzdálenosti $OA = SO = 1$ jest asymptotou křivky té.

---

*) Úryvky z tohoto pojednání byly předneseny v listopadu roku 1882 v „Jednotě českých mathematiků“. — Zobrazení tečen ve případech a) i b) lze též provésti na základě theoremu Dupinova.